

סוריה - שאלת הדור הבא וירושת השלטון

אסד מכשיר את בנו בשאר לרשת את מקומו, וכך עושים גם בכירים סורים אחרים, הפועלים להורשת משרותיהם הנחשקות לבניהם. האם כניסתו של הדור הבא לצמרת סוריה מבשרת על המשכיות או על שינוי? האם תשתלב סוריה בתהליכי הגלובליזציה או תישאר מבודדת ובעלת כלכלה מהדגם

שפשט את הרגל במזרח אירופה לפני יותר מעשור? התונים שבידינו מצביעים ביתיים על כך שכוחות ההמשכיות חזקים מכוחות השינוי

ד"ר אייל זיסר

ב-10 בפברואר 1999 הלכו תושבי סוריה אל הקלפיות כדי לאשר לנשיאם, חאפז אל-אסד, תקופת כהונה חמישית בת שבע שנים. עם סיום ספירת הקולות התברר כי אסד זכה בתמיכתם של 99.99% מהמצביעים.¹ תוצאות אלה לא הפתיעו איש, וגם לא היה בהם שום חידוש בהשוואה ל**למערכות** בחירות קודמות, ובכל זאת שררה בדמשק התחושה כי משאל עם זה אינו כקודמיו. הסיבה: ההערכה שזו הקדנציה האחרונה של הנשיא, שעלה לשלטון בנובמבר 1970 בעקבות הפיכה צבאית, וכי קדנציה זו עתידה להיות החשובה והמכרעת מכל קודמותיה, שכן במהלכה תוכרע שאלת זהותו של יורש אסד, ואולי יוכרעו גם עתידו של המשטר בדמשק ועתידה של המדינה הסורית.

בראשית ינואר 1999, עוד בטרם נערך משאל העם, דווח

מורצה בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה בעת החדשה וחוקר סוריה ולבנון במרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב

מדמשק כי בנו של הנשיא אסד, בשאר, הועלה לדרגת עקיד (אל"ם) – קידום מהיר למי שאך ארבע שנים לפני כן, עם שובו לסוריה בינואר 1994 לאחר מות אחיו הבכור, באסל, היה בדרגת נקיב (סרן).² בשאר, יליד ספטמבר 1965, רופא עיניים בהכשרתו, שהה עד למותו של אחיו באסל בהתמחות בבריטניה. עם שובו לסוריה – ובעידודו הגלוי של אביו, הנשיא אסד – עשה בשאר בקצב מואץ את המסלול הצבאי שבו צמח וגדל אחיו הבכור, באסל. הוא תפס את מקום אחיו כמפקד חטיבת שריון בדיוויזיית עילית הערוכה בקרבת דמשק – דיוויזיה שמיועדת להגן על המשטר. נוסף על כך הוא נשלח להשתתף בשורה ארוכה של קורסים צבאיים בכל זרועות הצבא הסורי. נראה כי מעמדו של בשאר בסוריה בכלל ובצבא בפרט גבוה אף מעבר לתפקיד הפרמלי שהוא ממלא.³

עלייתו של בשאר לדרגת אל"ם בסיומה של 1998 הייתה מבחינתו סיום נאות לשנה מוצלחת. במהלכה של שנה זו ביסס בשאר

של העדה במשטר, ובעיקר בבשאר, גם בתקופה שאחרי אסד. קבוצה זו עשויה להשיג בעוד מספר שנים שליטה מלאה בצבא, וממילא היא גם זו שתקבע את זהותו של הירש לנשיא.⁷ אפשר שתחלופה זו נבעה מאופי התפקיד שממלאת הקצונה הבכירה בשירות המשטר – תפקיד של מגיני השלטון, המחייב יעילות, יוזמה ומחשבה רעננה ומקורית. ראוי לציין כי אחדים מהקצינים הבכירים שהוחלפו היו בתפקידהם עשור או יותר – הרמטכ"ל שיהאבי, למשל, כיהן

בתפקידו מאז 1974. נראה עם זאת, כי שורשי מתיחת הפנים שעברה הצמרת הצבאית נעוצים גם בניסיון לכוון בסיס תמיכה וכוח עבור בשאר, בנו של אסד – בסיס המושתת על קצונה צעירה, המוצבת בתפקידי מפתח ובכך הופכת לחייבת לו את קידומה. זאת בניגוד לקצונה הוותיקה, שתמיכתה בבשאר אינה מובטחת, שכן היא מונתה לתפקידה באופן אישי

על-ידי הנשיא אסד ונותרה נאמנה לו לאורך שנות שלטונו הממושכות. בחלקה הייתה זו נאמנות אישית, ובחלקה נאמנות על בסיס עדתי או אף שבטי. אחדים מן הקצינים הבכירים אף קשורים בקשרי נישואין עם משפחת אסד. אולם בהחלט ייתכן שקצינים אלה רואים כלא טבעית את מועמדותו של בשאר, שהרי הוא לא צמח בקרב שורות הצבא – כבאסל בשעתו. באסל התגייס לצבא בגיל 18 ואת כל חייו הקצרים – עד למותו בתאונת דרכים – עשה בשורות הצבא. באסל תואר על-ידי רבים כצעיר מוכשר ומבטיח, בעל אישיות וכריזמה. באשר, לעומתו, הוצנח לצבא בגיל מאוחר, יחסית, והקריירה הצבאית שלו מאולצת. ראוי לציין כי הנשיא אסד נמנע עד היום מלתת פומבי באופן נחרץ לכוונתו למנות את בנו כיוורשו, ואפשר כי הוא חש שתהליך החניכה של הבן עדיין לא הסתיים. ואכן בקרב רבים – בסוריה ומחוצה לה – נשמעות טענות, ולפיהן בשאר נעדר תכונות אופי ואישיות, ההכרחיים

את מעמדו – בעזרת אביו – כמועמד המוביל לכס הירוש. בפברואר 1998 פוטר מתפקידו רפעת אל-אסד, אחיו של הנשיא, אשר היה מאז 1985 סגן נשיא לענייני ביטחון לאומי. תואר זה היה ריק מתוכן, אך למרות זאת זאת הקנה לרפעת מעמד ויוקרה, וחשוב יותר – הותירו, לפחות בעיני עצמו, במרוץ לכס הירוש.⁴ ביולי 1998 דווח מדמשק כי חכמת שיהאבי, הרמטכ"ל הסורי הוותיק, הוצא לגמלאות לאחר 24 שנות כהונה בתפקידו זה.⁵

ולבסוף, בשלהי 1998 נטל בשאר את העיסוק ב"תיק הלבנוני" לידי, תוך שהוא דוחק את רגליו של סגן הנשיא, עבד אל-חלים חידאם, שנחשב בעבר ל"נציב העליון של סוריה בלבנון".⁶ שיהאבי, רפעת וכמובן גם חידאם הוזכרו בשנים האחרונות כמועמדים אפשריים לכס הירוש. עתה, עם סילוקם או דחיקתם לשוליים, נותר, לכאורה, בשאר מועמד יחיד.

זו הקדנציה האחרונה של הנשיא אסד, והיא עתידה להיות החשובה והמכרעת מכל קודמותיה, שכן במהלכה תוכרע שאלת זהותו של יורש אסד, ואולי יוכרעו גם עתידו של המשטר בדמשק ועתידה של המדינה הסורית

תהליך משמעותי לא פחות היה תחלופה רחבת היקף שהתחוללה בצמרת הצבא ובמנגנוני הביטחון. מטרתה של זו הייתה רענון פניה של הצמרת הצבאית-ביטחונית בסוריה, ובעיקר הצמחתו של דור מפקדים חדש וצעיר הנאמן לבשאר. אומנם אחדים מאישי הצמרת הישנה נותרו בתפקידיהם (דוגמת שר ההגנה, מצטפא טלאס, ואחדים ממפקדי הצבא הבכירים וראשי מנגנוני הביטחון), אבל דרג הביניים בצבא שינה את פניו במהלך השנים האחרונות, ואת מקומה של הקצונה הוותיקה, שיינבעטה מעלה" או הוצאה לגמלאות לאחר עשרות שנים של שירות, תפסו קצינים צעירים, אלמונים יחסית, שצמחו מתוך הצבא.

המידע שיש בידינו על קבוצה זו של קצינים צעירים אינו רב. מדובר בקצינים שהם ברובם בני העדה העלווית ואשר צמחו במסלול הצבאי הרגיל. יש להניח כי כבני הדור שקדם להם הם מייצגים את מרכיביה השונים של העדה העלווית – משפחות, שבטים וכיתות דתיות – ובכך הם מבטיחים את המשך תמיכתה

אתה יכול להתבטא חופשי, כולם פה משלנו...

הדוגמא של הנשיא אסד ובנו בשאר, דהיינו של אב המנסה לבנות את בנו כיוורש, אינה ייחודית בסוריה, אלא זוכה לחיקוי על-ידי רבים שם בצמרת הממשל. במקביל לצמיחתו של בשאר צומחת בצמרת קבוצה המכונה בסוריה "בני הבכירים" – בניהם של מנהיגים אחרים בצמרת השלטון. בנים אלה מבקשים למלא תפקיד בחיים הפוליטיים או הכלכליים במדינה ובבוא העת לרשת את דור ההורים – הוריהם – השולט כיום במדינה.

דומה כי בכל אחת ממשפחות המנהיגים הנוכחיים של סוריה

מתקיימת מעין "חלוקת עבודה" בין בני המשפחה – בדומה, אגב, למנהגן של משפחות הנכבדים המסורתיות ששלטו בסוריה מאות בשנים עד עלייתו של משטר הבעתי לשלטון במאוס אחד הבנים פונה או מופנה לקריירה פוליטית (או במקרים מסוימים לקריירה צבאית), בן אחר מנותב לכיוון של קריירה עסקית, ובמקרים מסוימים אף נשלח אחד הבנים הנוותרים לחו"ל

כדי לרכוש השכלה או לפתח קריירה עסקית ולכוון בכך, למעשה, בסיס משפחתי לעת צרה מחוץ לגבולות המדינה – בארה"ב או במערב אירופה.⁹ בראשית 1997 נפגש שגריר סוריה בפריז, אליאס א-נגימה, עם אנשי עסקים צרפתיים. הפגישה, שנועדה לעודד את קהילת העסקים בצרפת להשקיע מהונה בסוריה, הפכה עם סיומה לאירוע מבין, אשר כמעט הביא לסיום הקריירה הדיפלומטית של השגריר. נגימה, כך דווח, יצא בהריפות נגד בניהם של בכירים בצמרת הסורית, המבקשים להקים לעצמם נחלות כלכליות תוך ניצול ההשפעה והמעמד של הוריהם. נגימה הזהיר את מאזיניו לבל יתפתו לשותפויות עסקיות בסוריה עם

לכל המעוניין לשלוט במדינה, וממילא מקן ספק באשר ליכולתו המעשית של בשאר לאחוז במוסרות השלטון לאחר שאביו ייעלם מהזירה הפוליטית בסוריה.⁸

סוגיית הירושה, המעסיקה כיום את סוריה, ממוקדת איפוא בדמותו של בשאר ובהתבססותו בצמרת, אך אינה מצטמצמת רק בו. הבעיה רחבה יותר – רחבה אף מעבר לשורות הצבא – ונוגעת בצורך לרענן את שורות המשטר ולהבטיח את הופעתו ואת צמיחתו של דור צעיר, שיירש את דור ההנהגה הנוכחי

במערכת הצבאית והביטחונית, אך גם במערכות הממשל האזרחי.

סוריה עדיין נשלטת על-ידי בני הדור הישן, בני דורו של הנשיא אסד – דור שברובו מבוגר מאוד וסובל מבעיות גיל ובריאות. מדובר בדור של מנהיגים – פוליטיים וכלכליים – הדוגלים בהשקפת עולם, המשלבת תפיסה לאומית פאן-ערבית, כפי שהייתה מקובלת בעולם הערבי בשנות ה-60 וה-70, עם תפיסה כלכלית-חברתית מבית

מדרשם של המשטרים הסוציאליסטיים במזרח אירופה. ברור כי בני דור זה מתקשים להתמודד עם המציאות הפנימית, האזרחית והבינלאומית, שבה נתונה סוריה, וממילא הם מתקשים לנווט מדינה זו לעבר השתלבות במערכת הפוליטית והכלכלית הכלל-עולמית. מכיוון שהדור החדש עדיין אינו מצוי בעמדות מפתח, נשאלת השאלה, מה תהיה דמותו. יתר על כן, העדר מסורת של העברה מסודרת של השלטון בסוריה עלול להוליד מאבקי כוחות בין הדור הוותיק לבין הדור הצעיר או אף בתוך קבוצות דוריות אלה – מאבקים מהסוג שבו הייתה סוריה מורגלת בעבר.

דרג הביניים בצבא שינה את פניו
במהלך השנים האחרונים, ואת מקומה
של הקצונה הוותיקה, ש"נבעטה מעלה"
או הוצאה לגמלאות לאחר עשרות
שנים של שירות, תפסו קצינים צעירים,
אלמונים יחסית, שצמחו מתוך הצבא

בני בכירים אלה, שכן, לדבריו, פעילותם הינה חסרת בסיס כלכלי איתן, ובחלקה אף מהווה עבירה על החוק. לאחר שהתבטאו של נגימה עשתה כותרות בעיתונות הערבית המתפרסמת בלונדון ובפריז, הוא מיהר להכחישה מכל וכל. אך למרות ההכחשה חשפו דבריו את אחד מפניו של שידוד המערכות, שבו נתונה כיום הצמרת הסורית על רבדיה ומרכיביה השונים, וממילא – גם את הדילמות בתוך סוריה ומחוצה לה ששידוד מערכות זה מעורר.¹⁰

מרכיב נוספת באליטה הסורית המתחדשת הוא קבוצת אנשי העסקים – ברובם בני האליטה העירונית הסוניית, הממלאת תפקיד הולך וגדל בחיי החברה והכלכלה בסוריה. אליטה זו החזיקה בידיה בעבר את השליטה במדינה, אך חוסלה ונמוגה ככוח פוליטי, כלכלי וחברתי בעקבות מהפכת הבעת' במארס 1963. עתה, כבמטה קסמים, שבים ותופסים חברה מקום בחיים הכלכליים במדינה.

המשטר הסורי, המבקש מאז ראשית שנות ה-90 להרחיב את בסיסי התמיכה בו בחברה הסורית, מעודד קבוצה זו, ובתמורה זוכה לתמיכתה, שכן היא רואה בו ערובה לשמירת היציבות במדינה. כך, למשל, התאפשר לאנשי עסקים להיבחר למועצת העם כמועמדים עצמאיים, אשר אינם מזוהים עם המפלגות הפוליטיות המתחרות לפעול בסוריה, ובראשן מפלגת הבעת'. ראוי לציין כי מאז 1990 מוקצים למועמדים עצמאיים כ-40% מהמושבים במועצה. מועמדים עצמאיים אלה, בחלקם הגדול, פועלים במועצה כדי לקדם אינטרסים כלכליים – אישיים וקבוצתיים. חשוב להדגיש כי אינטרסים אלה שהם מקדמים עולים בשלב זה בקנה אחד עם האינטרסים של המשטר לקידומה של מדיניות כלכלית ליברלית יותר.¹¹

מהו מעמדה הציבורי של קבוצת אנשי העסקים ובאיזו מידה היא משפיעה על מקבלי ההחלטות בדמשק? התשובה לשאלות אלה אינה ברורה. בדמשק יש הטוענים כי סיסמת "הפתיחות הכלכלית" שמפריח המשטר אינה אלא כסות המאפשרת לקבוצה מצומצמת של אנשי עסקים, הקשורה עוד מימים ימימה לצמרת המשטר, להרחיב את שליטתה בכלכלת המדינה. רבים מצביעים על העובדה כי חלק מהפעילות הכלכלית של אנשי העסקים האלה מתבצע במסגרת של שותפויות נסתרות, שבהן מהווים אנשי העסקים הסונים את חלון הראווה, בעוד שהשותפים העלוויים – לרוב בכירים במערכות הצבאית או הביטחונית – נותרים נסתרים מאחורי הקלעים.¹²

בשורות שלעיל הצבעתי על כמה כוחות חדשים, המבססים כיום את מעמדם בסוריה, ושעשויים למלא בעתיד תפקיד בולט בצמרת הסורית. אולם מדובר בתמונה חלקית, המצביעה על כיוון של המשכיות לצד שינויים מעטים בלבד. תהליך התגבשותן וצמיחתן של קבוצות אלה אין פירושו שינוי של ממש במערכת יחסי הכוחות והאיוונים המתקיימת בתוככי הצמרת או אף בתוככי המערכת הפוליטית הסורית. ממילא אין בה כדי לבשר על היחלשות בכוחו של הנשיא אסד או של החבורה המקיפה אותו – לא עתה וגם לא בעתיד. למותר לציין כי לבד מטיפוח

בנים ומקורבים כיורשים בפוטנציה אין הצמרת הסורית הנוכחית טורחת להתמודד עם סוגיית הדור הבא, דהיינו לפעול להצמחתו של דור מנהיגים ראוי שיוביל מדינה זו בעתיד.

לסיכום, זהות יורשו של אסד לאחר הסתלקותו עודנה נתונה בספק, וכך גם שאלת הדור הבא – דור מנהיגי העתיד, האמור להוביל את סוריה בראשית המאה ה-21. זהותם של אלה, רקעם החברתי והכלכלי, מידת הלכידות והאחדות שיפגינו, אך גם השקפת עולמם והאוריינטציה הפוליטית והכלכלית שלהם יהיו

ללא ספק גורם מכריע בקביעת עתידה של מדינה זו. הספק המתקיים בסוגיה זו – תוצאה ברורה של התעלמות מכוונת של המשטר הסורי מהצורך להצמיח דור הנהגה חדש וראוי ולהכשירו לתפקידו – מעורר סימן שאלה ביחס ליכולתו של המשטר לשמר לאורך זמן את היציבות הפוליטית במדינה, במיוחד בתקופה שלאחר היעלמותו של הנשיא אסד מהזירה הפוליטית. על רקע זה ניתן להבין את מאמציו של הנשיא אסד לקדם את בנו, בשאר, כיוורש וכממשיך דרך. אם יעלה מאמץ זה של הנשיא אסד יפה, יגיע מאבק הירושה לקיצו עוד בטרם החל. אולם הסתלקותו של אסד בטרם עת עלולה להביא לפריצתו של מאבק ירושה ואף לגלישתו לפסים אלימים.

מקורות

1. תשרין, 12 בפברואר 1999
2. אל-חיאת, 3, 5 בינואר 1999
3. ידיעות אחרונות, 25 ביולי 1997, 4 ביוני 1999
4. תשרין, 9 בפברואר 1999
5. Reuters, 3 ביולי 1998
6. אל-חיאת, 3 בינואר 1999
7. ראו אייל זיסר, **סוריה של אסד – על פרשת דרכים**, תל-אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, יוני 1999, עמ' 318-518
8. ראיון של המחבר עם פטריק סיל, תל-אביב, 8 ביוני 1999
9. ראו א' שרק אל-אוסט, 13 במאי 1997; ראו גם Eyal Zisser, **Decision Making in Asad's Syria**, Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 1998, pp. 18-21
10. א'נהאר, 30 בינואר 1998
11. אייל זיסר, **שם**, עמ' 203-204
12. ראו Eyal Zisser, "Syria," in Bruce Maddy-Weitzman (ed.) **MECS (Middle East Contemporary Survey)**, Boulder, Colorado: Westview, 1998, Vol. XX, 1996, p. 636; Joseph Bahout, "The Syrian Business Community, Its Politics and Prospects," in Eberhard Kienle (ed.) **Contemporary Syria, Liberalization between Cold War and Cold Peace**, London, I. B. Tauris, 1995, pp. 72-80.; Hans Hopfinger and Marc Boeckler, "Step by Step to an Economic System: Syria Sets Course for Liberalization," pp. 181-202
13. Hans Hopfinger and Marc Boeckler, "Step by Step to an Economic System: Syria Sets Course for Liberalization," in Eberhard Kienle (ed.) **Contemporary Syria, Liberalization between Cold War and Cold Peace**, London, I. B. Tauris, 1995, pp. 181-202

